

HELTAI PÁL

Fordítási műveletek a magyar–angol szakfordításban

Translation operations in Hungarian–English specialized translation

This paper is concerned with translation operations in the teaching of Hungarian–English translation to Hungarian trainee translators. It touches briefly on some hitherto unresolved issues relating to translation operations, in particular the issue of the psycholinguistic status of translation operations. There is no doubt that translated texts, compared to their source texts, exhibit certain shifts that can be categorized and may be regarded as the outcome of mental operations. However, there is no empirical evidence to date showing that this is indeed the case. As regards translator training, the paper calls attention to the importance of consciousness-raising. It may help the development of translation competence if trainee translators are made aware of the regular operations that they carry out, whether instinctively or consciously. Although "naming the parts", i.e. the different operations and subcategories of operations may be unnecessary, awareness of the operations necessitated by what we call dynamic contrasts may help students, especially in translating into a foreign language, where they generally have a proficiency lower than that in their native language. The paper also calls attention to the differences between literary and specialized translation and between A→B and B→A translation. It provides a number of examples of frequent translation operations in Hungarian–English specialized translation, highlighting the importance of implicitation (omission).

Keywords: translation operations, typology, translator training, implications, examples of translation operations

Bevezetés

A fordítási műveletek fogalma már régóta velünk él, és a fordítóképzésben (legalábbis nálunk) hangsúlyosan szerepel. Ugyanakkor sok elméleti kérdés tisztázatlan. Ez a tanulmány nem kívánja ezeket a kérdéseket megoldani, sem részletesen áttekinteni. A fordítóképzésben szerzett tapasztalatok alapján inkább arra a kérdésre keres választ, hogy érdemes-e a fordítóképzés során kiemelten foglalkozni a fordítási műveletekkel, és ha igen, akkor a *magyar–angol szakfordítás* során milyen fordítási műveletek bemutatása és gyakoroltatása lehet hasznos. A tanulmány külön kitér az explicitáló és implicitáló műveletek kérdésére is.

Az elméleti háttér

A fordítási műveleteket annak idején Vinay és Darbelnet (1958), és az ő könyvük megjelenése után mások is (például Klaudy 1994) a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek összehasonlítása alapján írták le. Úgy találták, hogy bizonyos szerkezetek és lexikai egységek fordítása során a különböző fordítók által fordított szövegek hasonló meg-

oldásokat tartalmaznak, tehát úgy tűnik, mintha a fordítók rendszeres műveleteket végeznének az átváltás során. A fordítási vagy átváltási műveleteket a két nyelv lexikogrammatikai és stilisztikai eltéréseire, kontrasztjaira vezették vissza. A későbbiekben figyelembe vették a pragmatikai és a kulturális különbségek hatását is, amelyek hasonló fordítási műveleteket eredményeztek.

A forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg eltéréseinek alapján következtetéssel megálapított műveletek és a fordítás folyamatának a kapcsolata azonban homályban maradt. Pszicholingvisztikai szempontból tisztázatlan, mi a fordítási műveletek státusza a fordítás folyamatában, és egyáltalán végzünk-e fordítási műveleteket. Valódi mentális folyamatokról van-e szó, vagy csak arról, hogy a két nyelv rendszerének és nyelvhasználati konvencióinak eltérései, továbbá a két kultúra eltérései miatt bizonyos eltolódások jellemzik a fordított szövegeket, és ezek bizonyos rendszerezhető mintákat követnek, de nem tekinthetők valódi mentális folyamatoknak?

A fordítás folyamatát a *deverbalizációs elmélet* (Seleskovich 1978) és a *monitor modell* (Tirkkonen-Condit 2005) eltérően írja le. Az előbbi szerint a fordító deverbalizálja a forrásnyelvi szöveget, azaz nem nyelvi formában reprezentálja a (rövid távú) memóriájában, majd ezt a nem verbális tartalmat fejezi ki újra a célnyelv eszközeivel (újrakódolás). E szerint a modell szerint a fordító nem végez fordítási műveleteket, hiszen a két nyelv nem érintkezik egymással. A monitor modell szerint viszont a fordító először mindig szó szerint próbál fordítani, mivel a szó szerinti fordítás igényli tőle a legkisebb erőfeszítést. Tirkkonen-Condit (2005) feltételezi, hogy a fordító fejében van egy automatizált kétnyelvű szótár, és ez a szótár elsősre mindig a szó szerinti megfelelőt kínálja fel. Ezt a felkínált megfeleltetést ellenőrzi a monitor (amely egynyelvű kommunikáció során is állandóan ellenőrzi, és szükség esetén javítja a beszédproduciót). Ha a szó szerinti fordítás nem fogadható el, akkor a monitor jelez, és a fordító javít, vagy más megoldást keres. Ez a modell megengedi az érintkezést a két nyelv között, és elismeri a transzkódolás lehetőségét – tehát hogy a fordító deverbalizálás nélkül, a nyelvi egységek szintjén fordítson. Ugyanakkor sok tekintetben kidolgozatlan, így a fordítási műveletekkel kapcsolatban is sok kérdést nyitva hagy.

A kétnyelvű mentális lexikon kutatásai is azt a nézetet erősítik, hogy a fordító két mentális lexikonja között van kapcsolat, ami egyrészt interferenciát eredményezhet, másrészt lehetővé teszi a transzkódolást (Singleton 1999). Figyelemre méltó Mossop elképzelése (2005), aki szerint a fordítás során mind a deverbalizálás, mind a szó szerinti fordítás előfordul.¹

¹ What is going on in the translator's brain? The brain is turning lexicosyntactic items of the SL text directly into some sort of array of TL lexico-syntactic items, with no mediation through the interpretation of textual meaning. This occurs automatically and beyond awareness or control, just as the stomach digests incoming food; it cannot be unlearned. Second, the translator is interpreting the text at varying levels of awareness, drawing on his/her funds of knowledge (linguistic, rhetorical, encyclopaedic, situational). The interpretation is represented mentally not in a universal mentalese but rather in some combination of SL/TL wordings. The linguistic outputs of these two separate mental processes *clash* as they serve as input to composition. The automatic brain process may either hinder or help composition (Mossop et al. 2005: 156–157).

Az utóbbi években, illetve évtizedekben a fordítási folyamat kutatása (*Translation Process Research, TPR*), amely egyre inkább támaszkodik a pszicholingvisztika kísérletes módszereire és fejlett technikai eszközeire, jelentős mértékben fellendült, de a fordítási műveletekkel kapcsolatban eddig nem mondott újat.

A fordítási műveletek oktatása

A fordítási gyakorlat és a fordítóképzés szempontjából nem feltétlenül szükséges, hogy a fent leírt elméleti kérdéseket tisztázzuk. Bár kétségtelenül jó lenne tudni, mi történik a fordító fejében, amikor – a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg összehasonlításának tanúsága szerint – általánosítást, kulturális behelyettesítést vagy kihagyást végez, elég, ha a tapasztalat alapján elfogadjuk a következőket:

- A forrásnyelvi szövegek és a fordított szövegek összehasonlítása azt mutatja, hogy a fordított szövegekben eltolódások figyelhetők meg a forrásnyelvi szövegekhez képest. Ezeket az eltolódásokat tekinthetjük fordítási műveletek eredményének, és nevezhetjük fordítási műveleteknek anélkül, hogy a műveletek természetét illetőleg elméletileg elköteleznénk magunkat.
- Az eltolódásokat le tudjuk írni, és az adott szöveg fordítását jellemezni tudjuk a fordítási műveletek tanulmányozásával.
- A szakirodalom, az intuíció és a gyakorlati tapasztalat is azt mutatja, hogy a fordítás során van érintkezés a két nyelv között, pontosabban a fordító két mentális lexikonja között.
- Az eltolódásokat feltételezhetően a két nyelv rendszerszintű, nyelvhasználati, szövegépítési, stilisztikai, pragmatikai és kulturális különbségei okozzák. Ugyanezek a különbségek eredményezik az interferenciát, amelyet úgy is felfoghatunk, hogy a monitor kihagy, nem jelzi, hogy a szó szerinti fordítás nem megfelelő.

A fordítási műveletek oktatásának fő kérdései

Az oktatás során elsősorban azt kell tisztáznunk, *mennyiben érdemes* a műveletekre felhívni a hallgatók figyelmét, mennyiben szükséges gyakoroltatni, milyen részletesen kell osztályoznunk a műveleteket. Van-e kézzelfogható haszna? Hozzájárul-e a tudatosítás, a műveletek azonosításának képessége a fordítóvá váláshoz? Nincsenek-e fontosabb oktatandó dolgok?

A műveletek oktatásának hasznával kapcsolatban elsősorban a posztgraduális képzésben merülhetnek fel kétségek, ahol a hallgatók többsége nem bölcsész végzettségű. A jól fordító hallgatók – annak ellenére, hogy a fordításelméleti órákon részletesen megismerkednek a műveletekkel, és a tanárok a fordítástechnikai órákon is állandóan említik a műveleteket – bár ösztönösen jól fordítanak, képesítő fordításaikban (a fordítási műveletek jegyzékében) többnyire könnyen azonosítható, triviális, kötelező műveleteket jelölnek meg (névelő kihagyása és betoldása, cselekvő szerkezet szenvedő szerkezettel fordítása stb.).

Sajnos nincsenek kutatási adataink a műveletek oktatásának a hatékonyságáról, így ezeket a kérdéseket is tapasztalati, illetve hitbéli alapon kell megválaszolnunk. Sok évtizedes tapasztalat alapján úgy gondolom, hogy a fent leírt kétségek ellenére

a fordítási műveleteket érdemes bemutatni és gyakoroltatni. A műveletek tudatosítása mindenképpen hasznos, bár ez függ a fordítási iránytól is: idegen nyelvről magyarra (különösen szakfordítás esetében) kevésbé tűnik fontosnak, mint magyarról idegen nyelvre fordítás során.

Ugyanakkor úgy gondolom, hogy a műveleteket nem érdemes túlhangsúlyozni. Nem feltétlenül érdemes túlzottan részletes osztályozásokat használni, alkategóriákat megnevezni, többek között azért sem, mert a gyakorlás során gyakran kiderül, hogy sok esetben nehéz a műveletek azonosítani, kategóriába sorolni. Nagyobb hangsúlyt kell viszont fektetni annak a tudatosítására, hogy a legtöbb esetben több művelet között választhatunk, és a választás a fordítás céljától és feltételezett célközönségétől függ. A *British Medical Journal* fordítása szakmai közönség számára szóló fordításban valószínűleg *British Medical Journal* lesz, míg nem szakmai közönség számára *angol orvosi szaklap*, vagy *a tekintélyes angol orvos(tudomány)i szaklap* (a *British Medical Journal*).

A passzív gyakorlás (műveletek azonosítása fordított szövegekben, akár saját magunk fordította szövegekben, akár kétnyelvű korpuszokban) természetesen hasznos időtöltés, de emellett érdemes lehet több aktív gyakorlatot is végeztetni, ugyanazt a szöveget vagy szövegrészt többféleképpen lefordítani, különböző célközönségeket feltételezve (l. Dróth 2004). Fontos, hogy a hallgatók az egyes fordítási problémák megoldása során arra figyeljenek, hogy egy adott szó, kifejezés vagy mondat fordításában több művelet jöhet szóba, és egy sor tényező alapján kell dönteni: mit igényel a fordítási utasítás (*translation specification*), ki írta a szöveget, kinek, mi a szöveg funkciója, regisztere, műfaja. Ne a művelet megnevezése legyen a középpontban, hanem az, hogy miért ezt vagy azt a műveletet célszerű választani. Nem minden művelet egyformán fontos: a gyakorlás során a *gyakori* nyelvhasználati, szövegszerkesztési és regisztereltérésekre, a „dinamikus kontrasztokra” (Klaudy 2002) érdemes koncentrálni.

Szakfordítás anyanyelvről idegen nyelvre

Kevesen vannak, akik mind az anyanyelvüket (*A* nyelv), mind az idegen (második) nyelvüket (*B* nyelv) egyformán jól beszélnek és írják, ezért általában véve igaz, hogy csak az anyanyelvünkre tudunk jól fordítani. Campbell (1998) szerint azonban a legtöbb fordító képes lehet arra, hogy elfogadható², sőt kiváló fordítást hozzon létre ebben a fordítási irányban is, ha a *B* nyelv bizonyos szövegtípusainak a konvencióit, normáit jól ismeri, tehát jó a *B* nyelvi szövegkompetenciája. Ez azt jelenti, hogy magas szintű általános nyelvi kompetenciával rendelkezik, és ezen kívül elsajátította az egyes írott nyelvi regiszterekre és műfajokra jellemző formális stílus strukturális jellemzőit és az adott regiszterre jellemző kollokációkat (Campbell 1998: 73). Természetesen a *B* nyelvre fordítás során a fordítónak többször kell ellenőriznie magát, mint az *A* nyelvre fordítás során, és többször kell a fordítás segédeszközeit használnia.

² Campbell szerint a szakfordításban a pontosság fontosabb, mint a kiváló stílus, és így a tárgyismeret fontosabb, mint az anyanyelvi kompetencia (Campbell 1998: 27), továbbá az angol anyanyelvűek hozzászoktak már a nem anyanyelvűek által írt szakszövegek olvasásához. Ebben nem feltétlenül van igazsága: a nemzetközi angol és az EU-angol valóban nem angol anyanyelvű célközönségnek íródik, de a megfelelő szaknyelvi stílus ugyanolyan fontos, mint a tartalmi pontosság.

A képzésben résztvevők (ideális esetben) kiváló, az anyanyelvi szintet megközelítő *B*-nyelvi nyelvtudással rendelkeznek, de lexiko-grammatikai ismereteik – idegen nyelvről lévén szó – nem feltétlenül terjednek ki perifériális esetekre. Érdemes tehát bizonyos kontrasztokra és az ezekkel kapcsolatos fordítási műveletekre felhívni a figyelmet. Erre azért is szükség lehet, mert a tanulók a két nyelv szövegvégkonvencióinak az eltéréseit nem feltétlenül azonosítják olvasás, illetve *B*→*A* irányú fordítás során, és nem jegyzik meg. Hiába értik gond nélkül, és fordítják helyesen magyarra a *We learned/We were told* ('Megtudtuk') vagy az *It should be noted* ('Meg kell jegyeznünk') formulákat, magyar→angol fordításban a *Megtudtuk* mondatot gyakran a (kollokviai) **We got to know* mondattal, a *Meg kell jegyeznünk* formulát pedig nem a megfelelő angol formulával, hanem a szó szerinti fordítással (**We have to remark*) adják vissza.

Eppen ezért feltételezhetjük, hogy idegen nyelvre történő fordítás során a *tudatos* megoldásoknak nagyobb a jelentősége, mint az anyanyelvre fordítás során, és a fordítási műveletek, illetve az azokat kiváltó nyelvi és nyelvhasználati eltérések tanulmányozása is fontosabb és hasznosabb lehet. Ezekre a különbségekre érdemes párhuzamos szövegek olvasásával, összehasonlításával, a különbségek megfigyeltetésével is felhívni a figyelmet.

Műveletek irodalmi és szakfordításban

Szakfordításban kevesebb fordítási műveletet kell végezni, mint irodalmi és sajtófordításban, és jóval szűkebb a műveletek skálája is. Heltai (2008) angol→magyar irányú vizsgálata szerint az összes lexikai jellegű műveletek tekintetében irodalmi szövegek fordításában mintegy kétszer annyi fordítási műveletet végeztek a fordítók, mint szakszövegek fordításában. Szakszövegekben a kiegészítés – a hiányzó háttérismertetek betoldása, az implicit, következtetési jelentések explicitálása – kisebb szerepet kap, mint irodalmi fordításban; ritkábban van szükség konkretizálásra, míg – az írott regiszterek stilisztikai követelményeinek megfelelően – a felbontás (széttagolás) és a kohézív explicitáció gyakrabban fordul elő. Gyakorlatilag nem fordul elő pragmatikai vagy háttérismerettel kapcsolatos explicitáció: ha explicitációra sor kerül, az csak a nyelvek és a szaknyelvi műfajok, illetve stílusok grammatikai, lexikai, és szövegépítési különbségeiből adódik.

Műveletek magyar–angol szakfordításban

A fordítási műveletek Klaudy (1994) szerint kötelező és fakultatív műveletekre oszthatók. Robin (2015) szabálykövető, normakövető és szerkesztési műveleteket különböztet meg. A szabálykövető műveletek kötelező műveletek, a nyelvi különbségek áthidalására szolgálnak. A fordítóképzésben ezekkel ritkán kell foglalkoznunk. A normakövető és szerkesztési (stratégiai) műveletek fakultatív műveletek. Az előbbiekre a nyelvhasználati elvárások, szövegnormák és a kulturális háttér eltérései miatt van szükség, az utóbbiakra az egyértelműsítés és a feldolgozhatóság könnyítése céljából.

Magyarról idegen nyelvre történő szakfordítás során a normakövető műveletek nem a kulturális háttér eltéréseinek áthidalására szükségesek, nem a honosítás vagy idegenítés kérdése, a kulturálisan kötött kifejezések fordítása áll a középpontban, hanem inkább a célnyelv általános és regiszterfüggő nyelvhasználati és szövegnormái. A szerkesztési, stratégiai műveletek jelentősége kisebb, mint irodalmi fordításban,

ugyanakkor a nyelvtudás korlátaitól függően a szabálykövető, kötelező műveletek is fontosak lehetnek.

Tapasztalataim szerint érdemes egyes normakövető műveleteket kiemelni, amelyek egyrészt gyakoriak a magyar–angol szakfordításban, másrészt *nehezen észrevehető* nyelvhasználati eltérésekkel kapcsolatosak. Ezeknek az elmulasztása eredményezi a Hunglish típusú fordításokat. Mint fent említettem, a hallgatók nehezen vesznek észre bizonyos nyelvhasználati, illetve szövegszerkesztési kontrasztokat, és mivel a szó szerinti megfeleltetés lehetősége fennáll, azt választják. A monitor nem jelez, hiszen a megoldás grammatikailag helyes, elfogadható – ugyanakkor az adott regiszternek jobban megfelelő megoldást figyelmen kívül hagyják. Szakszövegek fordításában azonban nem elég a nyelvtanilag helyes megoldásra törekedni: az angolra mint *B*-nyelvre fordítónak a szokásos nyelvhasználatot kell eltalálnia. Azt kell tudnia, hogy *hasonló műfajú angol szövegben hogyan szokták ezt és ezt kifejezni*. Egyszerű példa erre a következő: az *Elemeztük az adatokat* mondatot lefordíthatjuk úgy is, hogy *We analysed the data*, és úgy is, hogy *We made an analysis of the data*. Mindkét megoldás jó, de a második gyakoribb, és a regiszternek jobban megfelel.

A következő részben néhány olyan magyar–angol dinamikus kontrasztot mutatok be, amelyek tapasztalataim szerint normakövető műveletek alkalmazását igénylik, és amelyeket a képzés során érdemes tudatosítani. Az *I. Függelék* ezeket valamivel részletesebben, táblázatos formában foglalja össze.

Néhány gyakori normakövető művelet magyar–angol szakfordításban

Magyar tárgyatlan ige – angol tárgyas ige

Minden angolul tanuló megtanulja, hogy a magyar (cselekvő ragozású) igék esetenként szenvedő formájú igével fordítandók angolra: *Megitták az összes bort* – *All the wine has been drunk*; *Új házak épültek* – *New houses have been built*. Kevésbé feltűnő viszont, hogy egyes tárgyatlan magyar igéknek – amelyeknek jó megfelelője van az angolban – gyakran egy másik ige felel meg, cselekvő vagy szenvedő formában. Erre példa a következő:

A fák több ezer négyzetkilométeres területen kidőltek.

a. *The trees fell over several thousand square kilometres.*

b. *The trees were flattened over several thousand square kilometres.*

Mindkét mondat jó, de a második kifejezi azt is, hogy a fák nem maguktól dőltek ki. Ha erről van szó, akkor a *b.* változat illik a szövegbe.

Egyszerű ige → összetett kifejezés

A magyar „igés nyelv”, és ez többek között azt is jelenti, hogy az ige analitikus felbontása kevésbé gyakori, mint az angolban. Az angol szaknyelvi regiszterekben különösen fontos ez a tendencia. Nézzük meg a következő példát:

J. X. nem tudta megmagyarázni a jelenséget.

a. *J. X. could not explain the phenomenon.*

b. *J. X. could not offer an explanation.*

Nyilvánvaló, hogy az *a.* változat is helyes, elfogadható, de a *b.* változat gyakoribb az írott és szakmai regiszterekben.

Az ige szétbontása ajánlott, sőt gyakran elkerülhetetlen a módhatározóval bővített ige fordítása során. Erre példa a következő:

Műtrágyázott területeken a gyomnövények is jobban fejlődnek.

a. (?) On fertilized land weed plants also develop better.

b. On fertilized land weed plants also give better growth.

Itt az *a.* változat meglehetősen esetlenül hangzik, legalábbis írott szövegben. Az adott regiszterben a *b.* változatot szokták használni.

Főnevesítés

Angol–magyar fordítás során természetesnek vesszük a főneves szerkezetek, például az igéből képzett főnevek igével, illetve mellékmondattal történő fordítását. A tapasztaltabb fordítók ezt automatikusan elvégzik Az ellenkező irányban, magyarról angolra viszont – legalábbis a fordítóképzésben részt vevő hallgatók – jobban ragaszkodnak a magyar szerkezettel párhuzamos szerkezethez³, és nem főnevesítik azokat a mellékmondatokat, amelyeket lehetne (és esetleg kellene). Különösen feltűnő ez a függő (beágyazott) kérdések esetében:

Meglehetősen rejtélyes, hogy mi okból fejlődik ki ez a tünetegyüttes.

a. (?) It is rather mysterious what causes the development of this syndrome.

b. The cause of this mysterious syndrome is not yet known.

Kihagyás

A fordításelméleti szakirodalom egyik legnépszerűbb témája az explicitációs hipotézis. Az explicitálás szükségessége és az explicitáló műveletek (kiegészítés, felbontás, konkretizálás) a képzés során is hangsúlyosan szerepelnek. *Szakszövegek* angolról magyarra történő fordítása során azonban (amint az már fent említettem) az explicitációs megoldások jelentős része nyelvi különbségekre (a nyelvek és a szaknyelvi műfajok, illetve stílusok grammatikai, lexikai és szövegépítési különbségeire) vezethető vissza, és gyakorlatilag nem fordul elő pragmatikai vagy kulturális eltérésekből eredő explicitáció.

Az explicitációs műveletek száma magyar–angol szakfordításban is kisebb. Ugyanakkor gyakran van szükség implicitációra, a fölösleges szavak kihagyására és az összevonásra. A magyar nyelv eleve explicitebb, mint az angol, és a magyar nyelvhasználati és szövegnormák is több redundáns elemet engednek meg. A rosszul fogalmazott szövegben még több redundáns elem – és sajnos a fordítás során sok rosszul fogalmazott magyar szakszöveggel találkozunk (Heltai 2017). Szollosy (2007: 17, 23) szerint a fordításnak a magyar szöveg kritikájával, előszerkesztésével kell kezdődnie – ki kell hagyni az értelmetlen, fölösleges elemeket. A *II. Függelék* egy ilyen szöveget tartalmaz.

A képzés során tehát fel kell hívnunk a hallgatók figyelmét a kihagyás (implicitáció) szükségességére is. A hallgatók nem szívesen alkalmazzák a kihagyás műveletét, sokszor *túlfordítják* a magyar szöveget. Ebben (a két nyelv eltérésein kívül) valószínűleg

³ Ezen a területen is lehetne tesztelni az aszimmetria-hipotézist.

szerepet játszik az a téves elképzelés is, hogy a kihagyást a javító tanár hibának fogja tekinteni.

Kihagyásra különösen gyakran van szükség a bővített jelző fordításában: gyakran jobb, ha kihagyjuk a magyar melléknévi igenév fordítását, még olyankor is, amikor nem ún. üres melléknévi igenévről van szó:

A szeméttelpeken lerakott hulladékban lévő szerves anyagok lassan bomlanak le, és biogáz keletkezik belőlük.

a. *Organic matter in wastes deposited in landfills breaks down slowly, generating landfill gas.*

b. *Organic matter in landfills breaks down slowly, generating landfill gas.*

Itt a képzésben részt vevők az első melléknévi igenév (*levő*) fordításához nem szoktak ragaszkodni, de a másodikhoz (*lerakott*) igen. Ha viszont ezt is kihagyjuk, akkor kihagyhatjuk (implicitálhatjuk) a jelzett szó (*hulladékban*) fordítását is.

Gyakran kell kihagyni a magyar–angol fordításban (és nem csak a szakfordításban) a módosítószavakat, különösen az *is*-t, továbbá a rámutatószavakat (*olyan*). Szintén gyakori, hogy a magyar szövegben szereplő összetett szó vagy hosszabb főneves szókapcsolat egyes elemeit nem szükséges lefordítani, különösen, ha ismétlődnek a szövegben. A *takarmányhasznosulási arány* terminus gyakran rövidül a magyar szakirodalomban *takarmányhasznosulás*-ra. Ez párhuzamos az angollal: a rövidebb *feed conversion* gyakran ugyanazt jelenti, mint a hosszabb *feed conversion ratio*. A fordítás során tehát meg kell fontolni, hogy nem jobb-e a rövidebb változatot használni akkor is, amikor a magyarban a hosszabb változat áll. Továbbá ha egy szövegben ötször egymásután szerepel a *fényterápia* kifejezés, szintén meggondolandó, hogy mindig *light therapy* legyen-e a fordítás, vagy rövidítsük-e *therapy*-re.

Explicitáció és implicitáció

Az implicitációs műveletek – elsősorban a kihagyás és az összevonás – gyakorlását megközelíthetjük úgy is, hogy megvizsgáljuk, milyen explicitációs műveletek jellemzők az angol–magyar szakfordításra, és ezek alapján azonosítjuk azokat az eseteket, amikor az ellenkező irányban implicitációra számíthatunk.

Különböző regiszterekhez tartozó szakszövegek angol–magyar fordításában az explicitációs jelenségek különböző arányokban fordulnak elő (Heltai 2009). Nyelvészeti, biológiai és mezőgazdasági szövegek fordításának vizsgálata során kiderült, hogy mindegyikben előfordultak (bár különböző arányokban) a következő esetek:

- kötőszavak, kötőelemek, módosítószavak betoldása, továbbá felbontása: *if – abban az esetben, ha; intrinsically – lényegükből eredően; surely – minden kétséget kizáróan*
- szimbólumok, számok, címek kiegészítése értelmező jelzővel: *in order to apply (29i) in (30) – ahhoz, hogy a (30) levezetésben a (29i) szabályt alkalmazhassuk; when C. D. published The Origin of Species – amikor C. D. megjelentette A fajok eredete c. könyvét*
- egyes terminusok fordítása és az eredeti angol vagy nemzetközi kifejezés megtartása: *proximate and ultimate causes of behavior – a viselkedés közvetlen (proximális) és végső (ultimális) okai között*

- a visszaulások pontosítása: névmás → főnév, főnév → hosszabb főnévi szócsoport: *its offspring – a mutáns utódai; welfare – jólétének növekedése; a large proportion – az emberiség nagy hányada*
- főnevek kiegészítése összetett szóra: *field – tudományterület; force – hajtóerő; variety – növényfajta; research – kutatómunka*
- felbontás több szóra: *biological significance of life – az élet biológiai értelemben vett jelentősége; human health – az emberiség jobb általános egészségi állapota*
- elliptikus szerkezetek kiegészítése: *why animals behave as they do – miért úgy viselkednek az állatok, ahogy viselkednek; Its competitors could be completely replaced – A többi állél teljesen ki fog szorulni a populációból.*

Az idézett tanulmány szerint az explicitáló megoldások aránya függ a szövegtípustól (szakszöveg, leíró, narratív, argumentatív), a regisztértől és a műfajtól, a szöveg témájától, a fordítótól (tapasztalat, a fordító személyisége, hajlamai stb.) és a fordítás körülményeitől (gondos, lektorált fordítás, blattolás jellegű gyors fordítás). Ugyanezeket a tényezőket az implicitáló műveletek kutatása és gyakorlása során is figyelembe kell venni.

A műveleteken túl

Az $A \rightarrow B$ irányú fordítást ma erősen támogatják a különböző segédeszközök és szoftverek: a fordítási korpuszok, az interneten nagy mennyiségben rendelkezésre álló párhuzamos szövegek. (A párhuzamos szövegek használata nem új dolog, csak az internet előtti korban a nyomtatott forrásokban való böngészés lényegesen időigényesebb volt, és kevés szöveghez jutottunk hozzá.)

Internetes kereséssel majdnem minden szó vagy szókapcsolat, vagy akár nyelvtani forma használatát ellenőrizhetjük, így jobban fordíthatunk angolra, mint amit a nyelvtudásunk önmagában lehetővé tenne. (Érdekességként említem, hogy bikaviadalról szóló szöveg fordítása során azt is ellenőriznünk kellett, milyen nemű a bika, tehát az *it* vagy a *he* névmással utaljunk-e rá.)

Fontos annak a tudatosítása, hogy az internetes keresés nem korlátozódhat a terminusok megtalálására és ellenőrzésére. Nagyon fontos a regiszterspecifikus kollokációk keresése és kigyűjtése is. Botanikai leírásokban például a *valahonnan származik* kollokációnak rendszeresen a *native to somewhere* kollokáció felel meg:

Fehér som. Cornus alba 'sibirica'. Szibériából származó terebélyes cserje.

a. (?) *White dogwood. Cornus alba 'sibirica'. It is a large shrub originating from Siberia.*

b. *White dogwood. Cornus alba 'sibirica'. A medium-sized shrub, native to Siberia.*

Kutatási irányok

A fordítási műveletekkel kapcsolatos kutatások további feladata a fordítás folyamatának leírása, és ezen belül annak megállapítása, hogy a műveletek tényleges mentális folyamatokat írnak-e le. A különböző irányú fordítások összevetésével tovább lehet vizsgálni az aszimmetriaelmélet érvényesülését is, külön figyelmet fordítva az explicitációs és implicitációs műveletekre különböző regiszterekben és fordítási irányokban.

További kutatásokat igényel annak megállapítása, hogy mennyiben jellemző különböző fordítóknál az implicitáció elmulasztása, és ez mennyiben járul hozzá a fordításnyelv kialakulásához. Vizsgálni kellene azt is, milyen műveleteket kell gyakrabban és kevésbé gyakran végezni a fordítói memóriák használata során: mi az, aminek a fordításában a fordítói memóriák nem segítenek, és mi az, amiben igen.

IRODALOM

- Campbell, S. (1998): *Translation into the Second Language*. London: Longman.
- Dróth Júlia (2004): A regiszter következetessége mint a fordítás értékelésének szempontja az angol–magyar szakfordítóképzés keretei között. In: Kurtán Zsuzsa – Zimányi Árpád (szerk.) *A nyelvek vonzásában*. Veszprém–Eger: Veszprémi Egyetem.
- Heltai Pál (2008): Lexikai átváltási műveletek irodalmi és szakfordításban. *Fordítástudomány* 10/1, 5–17.
- Heltai Pál (2009): Explicitációs műveletek különböző szakszövegekben. *Porta Lingua 2009. Szaktudás idegen nyelven*. Debrecen: Szaknyelvolktatók és -kutatók Országos Egyesülete, 265–277.
- Heltai Pál (2017): Kerekasztal-vitaindító: Fordított és nem fordított szövegek minősége. A MANYE és a MANYSI 2017. január 18–20-án *Magyar szaknyelvek a Kárpát-medencében című konferenciáján* tartott kerekasztal-megbeszélés bevezető előadása. (Megjelenés alatt.)
- Klaudy, K. – Károly, K. (2005): Implication in Translation: Empirical Evidence for Operational Asymmetry in Translation. *Across Languages and Cultures* 6/1, 13–29.
- Klaudy Kinga (2001): Az aszimmetria hipotézis. In: Bartha Magdolna (szerk.). *A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai*. Székesfehérvár: KJF, 371–378.
- Klaudy Kinga (2002): Dinamikus kontrasztok. In: Dróth Júlia (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás*. Gödöllő: SZIE, 106–121.
- Klaudy Kinga (1994): *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica
- Mossop, B. – Gutt, E. A. – Peeters, J. – Klaudy, K. – Setton, R. – Tirkkonen-Condit, S. (2005): Back to Translation as Language. *Across Languages and Cultures* 6/2, 143–172.
- Robin Edina (2015): *Fordítási univerzálék a lektorált szövegekben*. (Doktori disszertáció.) Budapest: ELTE.
- Seleskovich, D. (1978): Language and cognition. In: Gerver, D. – Sinaiko, H.W. (eds) *Language, Interpretation and Communication*. New York – London: Plenum Press, 333–341.
- Singleton, D. (1999): *Exploring the Second Language Mental Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szollosy, J. (2007): *Hunglish into English*. Budapest: Corvina.
- Tirkkonen-Condit, S. (2005): The Monitor Model Revisited: Evidence from Process Research *Meta* 50/2, 405–414.
- Vinay, J. P. – Darbelnet, J. (1958): *Stylistique comparée du français et de l'anglais. Méthode de traduction*. Paris: Didier.

I. FÜGGELÉK

1. Nyelvtani átváltások

Preferált forma		Példa
magyar	angol	
ige ⇒	predikatív melléknév (szófajváltás)	Hamarosan újabb tűzhöz hívták – az ő lakása <u>égett</u> . He was soon called to attend another fire – his own flat <u>was ablaze/on fire</u> .
melléknév ⇒	(segéd)ige	hajlandó – will; lehetséges – can/may; szükséges – have to/must; nem hajlandó – refuse to
ige + határozó ⇒	ige + jelzős főnév (szófajváltás)	nyilvánosan megjelenik – make a public appearance jól szabályozza – provide excellent control Műtrágyázott területeken a gyomnövények is <u>jobban fejlődnek</u> . – On fertilized land weed plants also <u>give better growth</u> .
határozó ⇒	ige (szófajváltás)	szerintem – I think; szakértők szerint – experts say/claim/etc.; mindenáron – insist; általában – tend; szívesen – enjoy; nem szívesen – hate; azelőtt – used to; továbbra is – continue to; A 12 éven át <u>folyó</u> vizsgálat eredményei szerint... A 12-year study shows/finds/suggests ... A szakemberek készítettek egy felmérést, <u>amely szerint</u> a magyar „reklámfogyasztók” nem utálják a reklámokat, mint ahogyan gondolnánk. – <u>showing</u>
határozó ⇒	alany (alanyváltás)	<u>A műtrágyák következtében</u> növekszik a zöld növényi produkció. – <u>Fertilizer applications</u> increase the production of green matter. Mivel az <u>iparosítás és urbanizáció hatására növekszik</u> a levegő szennyezettsége, jelentős szerepet kap a levegő tisztán tartásában a növényzet. – As <u>industrialisation and urbanisation increase</u> air pollution, plants are becoming increasingly important in keeping the air clean.
tárgyatlan ige ⇒	tárgyas ige szenvedő formában	A Pentagon több dokumentuma egy texasi börtönben <u>bukkant fel</u> . – Several files from the Pentagon <u>were found</u> in a Texas prison. A fák több ezer négyzetkilométeres területen <u>kidőltek</u> . – The trees <u>were flattened</u> over several thousand km. ² <u>Megtudtuk</u> . – We <u>were told</u> .
egyszerű ige ⇒	ige+főnév kifejezés (szétbontás)	J. X. nem tudta <u>megmagyarázni</u> a jelenséget. J. X. could not <u>offer an explanation</u> .
mellékmondat ⇒	igenév (kihagyás, implicitálás)	A szeméttelpeken <u>lerakott</u> hulladékban lévő szerves anyagok lassan bomlanak le, <u>és biogáz</u> keletkezik belőlük. – Organic matter <u>in</u> landfills break down slowly, <u>generating landfill gas</u> . Az olaj úszik a víz felszínén, <u>s ezzel gátolja a fény bejutását, ami a fotoszintézist akadályozza</u> . – Oil floats on water, <u>(thus/thereby) blocking sunlight and preventing photosynthesis</u> .

Preferált forma		Példa
magyar	angol	
beágyazott kérdés ⇒	főnév	milyen szerepet játszott – his role in hogya mennyire tömény – the concentration of Meglehetősen rejtélyes, <u>hogya mi okból fejlődik ki ez</u> a tünetegyüttes. – <u>The cause of this mysterious syndrome is not yet known.</u>
birtokos szerkezet ⇒	prepozíciós jelző	A <u>Pentagon több dokumentuma</u> egy texasi börtönben bukkant fel. <u>Several files from the Pentagon</u> were found in a Texas prison.
bővített igeneves jelzős szerkezet ⇒	hátravetett igeneves szerkezet (átrendezés)	depresszióban <u>szenvető</u> betegek – patients <u>suffering from</u> depression; <u>depression patients</u>
bővített igeneves jelzős szerkezet ⇒	prepozíciós jelzős szerkezet igenév nélkül (átrendezés + kihagyás)	<u>A szeméttelpeken lerakott hulladékban lévő szerves anyagok</u> lassan bomlanak le. Organic materials <u>in wastes (deposited) in landfills</u> break down slowly. A kórházakban <u>elhelyezett</u> férfi betegek 20 százalékánál mutatható ki, <u>hogya betegségük közvetlen kapcsolatban áll az alkoholfogyasztással.</u>
nyomatékosítás szórenddel ⇒	nyomatékosítás nyelvtani szerkezettel	<u>Csak nemrégiben figyeltek föl rá</u> az orvosok és pszichológusok, <u>hogya a depresszióban szenvedő betegek egy részének állapota szorosan összefügg az évszakok változásával.</u> – <u>It was only recently that medics and psychologists observed ...</u>
(?) ⇒	előrehozott jelzői mellékmondat	A genus of a flowering plant, the Catalpa, often grown for ornamental reasons, ... Native to North America, it is sometimes known as the Indian Bean Tree. A rare and threatened tree in the wild, the tulip tree ...

2. Nyelvtani-lexikai átváltások

Preferált forma		Példa
magyar	angol	
lexikai szavak ⇒	funkciósavak, igeidő, ige-szemlélet, módbeli segédigék	Elfelejtette <u>ugyanis</u> kikapcsolni a tűzhelyet. He <u>had forgotten</u> to turn off the cooker.

3. Lexikai átváltások

Preferált forma		Példa
magyar	angol	
magyar kollokáció ⇒	angol kollokáció	az emberiség <u>írott</u> történetében ⇒ in <u>recorded</u> history

Preferált forma		Példa
magyar	angol	
köznyelvi(nek tűnő) kollokáció ⇒	regiszterspecifikus kollokáció	Nagy adagú műtrágyahasználat <u>kedvezőtlenül hat</u> a talaj mikroelem-tartalmára is. – <u>High rates</u> of application have <u>adverse effects</u> on the soil's micro-element content. Az infláció <u>emelkedő irányzatot mutat</u> . – Inflation <u>shows an upward trend</u> . Meg kell jegyeznünk... – It should be noted ... Kísérletet állítottunk be ... – An experiment was designed/ set up to ... <u>Összefüggést állapítottunk meg</u> ... A relationship was found ... Ez problémát jelent ... – This poses a problem / presents a problem/challenge ...
tárgyatlan ige ⇒	tárgyas ige	Amikor a diszkó előtt haladtunk el, gondoltuk, most benézünk. De amikor <u>kiderült</u> , hogy 2000 forint a belépti díj, elálltunk szándékunktól. But when <u>we learned</u> that the admission fee was 2,000 forints ...
köznyelvi szó ⇒	regiszterspecifikus szó	vhonnan származik – is native to; megállapít – find
magyar szó ⇒	nincs megfelelő, vagy minden kontextusban más	alakul, foglalkozik, jelent (*mean), jut/kerül vhoiva Nem <u>foglalkozunk</u> libával – We do not keep geese. Ezek a személyek ősszel és télen rendszeresen depressziós állapotba kerülnek ... – These people sink into depression every autumn and winter. A talajvízbe a nitrát leggyakrabban a talajon keresztül <u>jut</u> . – Nitrates usually leach to ground water through the soil. Nitrates can pass through the soil and potentially contaminate ground water.
összetett szó ⇒	egyszerű szó	emelési <u>magasság</u> – lift; csírázási <u>képesség</u> – germination; <u>fényterápia</u> – therapy
poliszém szó ⇒	több megfelelő	adat – data/figure/statistic; lehetőség – possibility/opportunity; ha – if/when; -ig – till / as far as; anyag – substance/material/matter; célszerű – advisable/preferable/appropriate; ellenőriz – check/control/supervise; hatás – effect/impact/response; kapcsolatos, kapcsolatba hoz – connected related, relate; kiderült – it was found/shown; megállapít – find, show; különböző – various/different; szakember – expert/Ø; szakmai – professional/ Ø; szervez – organise/hold; több – more/several
hamis barátok ⇒	nem ugyanaz a szó	prospektus – brochure; gyakorlat – practice/ experience
képzett szavak ⇒	szókapcsolat	ellátottság – level of supply; termeltetés – contract growing
kategorizálhatatlan eltérések		bizonyít – demonstrate; supports the hypothesis

4. Kihagyás (implicitáció)

Preferált forma		Példa
magyar	angol	
üres mn. igenév ⇒	∅	A 12 éven át <u>folyó</u> vizsgálat eredményei szerint – A 12-year study showed ... A Tolna Megyei Állami Építőipari Vállalat szekszárdi szabadtéri raktárában lángra kapott az ott <u>tárolt</u> nagy mennyiségű hungarocell. A <u>keletkezett</u> kár értéke egymillió 400 ezer forint. A vizsgálat megállapításai szerint a tűz a közelben levő kukoricatarló égetésekor terjedt át a raktárban <u>elhelyezett</u> anyagokra. – Damage is estimated at .../ The estimated value of the damage is...
módosító- szavak ⇒	∅	is, már, ugyanis stb. Magassága elérheti a 80-100 métert <u>is</u> . – It may grow to 80-100 metres <u>as well</u> . A világon az első páciens, akin a fényterápiát alkalmazták, <u>már</u> 14 éve szenvedett a minden télen visszatérő depressziós állapottól. – had been suffering ...
rámutató- szavak ⇒	∅	A traktor <u>olyan</u> erőgép ... – A tractor is <u>a</u> power unit ...
összetett terminus ⇒	rövidítés	takarmányhasznosulási <u>arány</u> , takarmány-hasznosulás – feed conversion <u>ratio</u> – feed conversion <u>fényterápia</u> – <u>light</u> therapy – therapy

II. Függelék

Az aláhúzás a fordításban kihagyott szavakat és szókapcsolatokat jelzi.

Forrás: <http://mezohir.hu/mezohir/2005/06/megujulo-energiaforrasok-a-biogaz-hasznositasa/>

Kérdések

A biomassza energetikai hasznosításához kapcsolódó, általános jelleget kérdésként leginkább az vetődik fel, hogy milyen mértékben szabad a biomasszát energetikai célra felhasználni. Szabad-e egy olyan értékes anyagot, amely a növények számára mindennapi táplálékként szolgál, és összetételében számos értékes anyagot tartalmaz, egyszerűen energiává átalakítani, és kényelmünk szolgálatába állítani akkor, amikor a Föld egyes térségeiben az emberek nem jutnak elegendő élelemhez.

Gazdasági vonatkozású kérdés a biomassza energetikai hasznosítása során az energia hasznosulásának foka. Ez alatt azt kell érteni, hogy a biomassza energiahordozóként történő megjelenéséig a mező- vagy erdőgazdasági termelésben mennyi külső energiát használnak fel. Nyilvánvaló, hogy az egész folyamatnak energianyereségesnek kell lennie, azaz, nem használhatunk energiaforrásként olyan alapanyagot, amelynek átalakításához több energia szükséges, mint amennyit a folyamat végén hasznosítani tudunk. Még akkor sem, ha ez adott esetben közvetlen gazdasági előnyt jelent! Ez a kérdés természetesen másként merül fel, ha melléktermék vagy hulladék hasznosításáról van szó, viszont elsődleges a kifejezetten energetikai célra termesztett növények esetén.

Környezetvédelmi kérdésként vetődik fel az a szempont, hogy a technológia bármelyik elemének alkalmazása esetén milyen környezeti terheléssel kell számolni a talaj, a levegő vagy az élővizek irányában.

Questions

A general issue that is often raised in connection with biomass utilization concerns ethics: to what extent are we entitled to use biomass for energy production? Is it justifiable to simply convert into energy, to serve our convenience, materials that can provide nourishment for plants and contain many valuable substances, when in some regions of the Earth/World people do not get enough to eat?

From an economic angle, we must also consider the efficiency of biomass energy production. The production of biomass and its conversion into energy requires inputs of other types of energy in agricultural and forestry production. Obviously, the energy balance of the whole process must/should be positive, that is, raw materials whose conversion requires more energy than the amount obtained at the end of the process should not be used, even if indirect/short-term benefits might be gained. Naturally, this issue must be judged differently in the case of byproduct or waste utilization, but it is of crucial importance in the production of energy crops.

From the point of view of the environment, the impacts of biomass production on the soil, air and water must also be considered.